

czania odrębności ustrojowych Śląska. Autor podniósł tę kwestię w zakończeniu pracy (s. 236), słusznie jednak konstatując, że jeśli przed 1935 r. ograniczenie autonomii było trudne, to z kolei po 1935 r., gdy nowa konstytucja stwarzała odpowiednie możliwości, już nie poruszano tej sprawy. A dlaczego? Czy istotnie zmiana w układzie sił politycznych usprawiedliwia zaniechanie zabiegów unifikacyjnych? Wydaje się, że można było na tę sprawę spojrzeć i od innej strony. Przecież W. Korfanty był w zasadzie zwolennikiem ograniczenia autonomii. Czy na współpracy władz centralnych z Sejmem Śląskim po 1926 r. nie zaciążył stosunek sanacji do tego polityka? Brak jest stanowiska Autora czy utrzymanie autonomii uznaje za słuszne czy za błąd kolejnych gabinetów II Rzeczypospolitej.

Rozdziały: V — „Spór o zatwierdzanie ustaw śląskich” i VI — „Nowe propozycje oddziaływań po przewrocie majowym” uzupełniają się przy charakterystyce prób podejmowanych przez władze centralne w zakresie zwiększenia kontroli nad ustawodawstwem śląskim oraz nad procedurą stanowienia prawa. Autor wprowadził do rozważań periodyzację w zakresie przygotowywania projektów aktów normatywnych o zasadach uchwalania i promulgacji ustaw oraz o zmianie statutu organicznego. W tych częściach pracy najlepiej można obserwować istotę sporu i dynamikę wydarzeń, jaki wpływ na wzajemne stosunki wywarł przewrót majowy i stopniowe ograniczanie parlamentaryzmu. Zastanawiając się nad przyczynami, które powstrzymały rząd przed likwidacją autonomii po 1935 r. Autor zapewne trafnie odniósł zaniechanie dalszych prac nad reformą autonomii do art. 81 ust. 3 konstytucji kwietniowej, umożliwiającego całkowite jej zlikwidowanie (s. 200).

Rozprawa J. Ciągwy jest potrzebna, bo wkomponowana w dzieje ustroju politycznego Polski uzupełnia dużą lukę w naszej wiedzy o istocie odrębności ustrojowej Śląska. Autor w tej sprawie nie powiedział zapewne ostatniego słowa i do dalszych badań należałoby Go zachęcić. Bardzo dobra warsztatowo monografia, napisana w wielu miejscach barwnym językiem, daje rękojmię, że dalsze prace tego Autora weźmiemy do ręki z zainteresowaniem i zaufaniem dla Jego erudycji.

JERZY WISŁOCKI (Poznań)

André Laingui, Arlette Lebrige, *Histoire du droit pénal*. I. *Le droit pénal*, II. *La procédure criminelle*, Paris 1979. Ed. Cujas, ss. 223+158.

Opracowany przez profesorów: André Laingui z uniwersytetu w Rennes i Arlette Lebrige z uniwersytetu w Paryżu (XI) podręcznik historii francuskiego prawa karnego powstał w związku z pilnymi potrzebami dydaktyki uniwersyteckiej. Znaczny w ostatnich latach wzrost zainteresowania studentów dziejami prawa karnego pociągnął za sobą konieczność zapewnienia słuchaczom tych ośrodków akademickich, w których są one odrębnym przedmiotem wykładu, pomocy do nauki. Autorzy zastrzegli się więc na wstępie, że ich przedsięwzięcie nie ma charakteru całościowej syntezy, a jest raczej próbą zarysu historii instytucji prawa karnego na podstawie aktualnego — mocno zresztą niezadowolającego z powodu małej liczby opracowań monograficznych — stanu badań. Pomimo tych zastrzeżeń omawiane opracowanie odznacza się szeregiem poważnych walorów poznawczych. Autorzy są bowiem znawcami przedmiotu i mają w swym dorobku studia monograficzne z historii prawa karnego. Stąd też w niektórych partiach podręcznika dali pogłębioną analizę źródeł, czasem konfrontowali je z praktyką wymiaru spra-

wiedliwości, ubarwiali narrację wyjątkami z literatury prawniczej, rejestrów kryminalnych, zbiorów orzecznictwa.

W zakresie konstrukcji całości Autorzy podręcznika nie poszli tu za wzorem wcześniejszych opracowań tego tematu, np. skryptów publikowanych przez Yvesa Bongert, która przedstawia dzieje prawa karnego w szerokim ujęciu, tj. wraz z procedurą karną i organizacją sądownictwa w sprawach karnych (por. *Cours d'histoire du droit pénal*, Paris 1972/73). Zgodnie z założeniami współczesnej systematyki prawa Autorzy omawiają odrębnie instytucje prawa karnego materialnego (tom I) i historię procedury karnej (tom II). Jeśli chodzi o historię sądownictwa, to Autorzy ograniczali się tylko do niezbędnych wzmianek, odsyłając w zasadzie czytelnika do podręczników „historii instytucji i faktów społecznych”.

Układ materiału w tomie pierwszym również nawiązuje do systematyzacji stosowanej w podręcznikach prawa karnego obowiązującego. Profesor Jean Imbert w przedmowie do podręcznika ocenił bardzo dodatnio ów zamiśl systematyzacyjny, mający na celu ułatwienie czytelnikowi percepcję materiału historycznego za pomocą znanych mu już z wykładów prawa pozytywnego pojęć i instytucji. Zgodnie z tymi założeniami Autorzy w tytule I pn. „Théorie générale” zawarli zagadnienia należące obecnie do części ogólnej prawa karnego, natomiast w tytule II — elementy tzw. części szczególnej, co korzystnie wpływa na przejrzystość wykładu, ale nie ułatwia wydobywania elementów ewolucji, dynamiki rozwojowej w dawnym prawie karnym materialnym.

Część ogólną otwiera zarys historii źródeł prawa karnego przedrewolucyjnej Francji. Arlette Lebigre analizując źródła powstawania prawa we Francji przedrewolucyjnej doszła do wniosku, że choć penaliści osiemnastowieczni umieszczali ustawy królewskie na czele hierarchii źródeł, w istocie rzeczy aż do schyłku antyken régime'u dominującym źródłem prawa karnego materialnego było prawo zwyczajowe. W średniowieczu w ogóle interwencja ustawodawcza króla w zakresie prawa karnego była niezmiernie rzadka. Wkraczał on w tę dziedzinę, należącą jeszcze wtedy do sfery „prywatno-prawnej”, tylko sporadycznie, gdy chodziło o objęcie represją karną czynów, które zaczynały zagrażać bezpośrednio interesom władzy państwowej (np. ordonans Ludwika IX z roku 1263 o fałszowaniu monet). Ale również i później, w dobie obowiązywania tzw. wielkich ordonansów królewskich głównym czynnikiem prawotwórczym w prawie karnym materialnym jest nie ustawodawstwo, które dotyczy przede wszystkim organizacji sądownictwa i postępowania sądowego, ale orzecznictwo sądowe i doktryna; bowiem wobec niedostatków źródeł oficjalnych dzieła prawników cieszyły się w sądownictwie powagą, stanowiąc niekiedy podstawę wyrokowania.

Rozkwit francuskiej doktryny prawa karnego rozpoczął się w wieku XVI. Penaliści francuscy tego okresu, jak Jean Imbert, Pierre Ayrault czy André Tiraqueau, opierając się na zdobyczach nauki włoskiej wykazywali umiejętność adaptowania rozwiązań prawa rzymskiego do aktualnych potrzeb. Byli oni bowiem głównie praktykami, łączącymi refleksję filozoficzno-teoretyczną z własnym doświadczeniem praktycznym. Podobna umiejętność łączenia teorii z potrzebami praktyki cechowała również penalistów wieku XVIII, których działalność zamykała niejako epokę rozkwitu — po okresie pewnego zastoju w wieku XVII — doktryny prawa karnego: Daniela Jousse'a, François Serpillona, Rousseau de la Combe, czy Mouyarta de Vauglans. Wszyscy oni związani byli z praktyką wymiaru sprawiedliwości i z panującym systemem prawa karnego, ale potrafili nieraz — zdaniem Autorów — zdobywać się na pewną dozę krytycyzmu wobec zastanych urządzeń.

Problematyka odpowiedzialności karnej stanowiąca centralne zagadnienie „części ogólnej” została przedstawiona przez André Laingui, autora m. in. wydanej w

roku 1970 monografii z tego zakresu pt. *Responsabilité pénale dans l'Ancien droit* (XVIIe - XVIIIe siècle). Jej zawartość, po odpowiednich skrótach i przeróbkach, została zamieszczona w niniejszym opracowaniu, co nie pozostało bez wpływu na sposób prezentacji materiału historycznego w tej partii podręcznika. Autor skoncentrował swe rozważania na stanie prawnym wieku XVI - XVIII (a więc czasów ukształtowania się ogólnej teorii odpowiedzialności karnej, która legła u podstaw współczesnych rozwiązań prawnych w tej dziedzinie), niekiedy tylko sięgając wstecz, głównie do dorobku doktryny włoskiej późnego średniowiecza jako wypadkowej tradycji prawa rzymskiego, kanonicznego i germańskiego. A. Laingui dał tu systematyczny wykład zasad odpowiedzialności karnej, będący pewną próbą rekonstrukcji przeszłości na podstawie różnych — czasem tylko wyrwykowych — danych z przekazów źródłowych, fragmentów z literatury prawniczej czy też przykładów z praktyki sądowej, próbą dokonywaną według dzisiejszej siatki pojęciowej i współczesnych założeń systematyzacji zagadnień odpowiedzialności karnej. Trzy rozdziały tego tomu poświęcone zostały kolejno: podmiotowej stronie przestępstwa, a więc pojęciu i rodzajom winy, formom popełnienia przestępstwa itp., następnie okolicznościom wyłączającym winę (*causes de non-culpabilité*), jak niepoczytalność czy przymus, wreszcie okolicznościom wyłączającym przestępność z przyczyn niezależnych od winy (jak obrona konieczna, stan wyższej konieczności, rozkaz, zgoda pokrzywdzonego).

Część ogólną tego tomu podręcznika kończą rozważania Arlette Lebigre na temat kary. Autorka potrafiła tu w zwięzłej formie zarówno przedstawić ewolucję kary od jej stadiów początkowych, gdy spełniała jeszcze funkcję odwetu indywidualnego, do czasów, gdy zaczęło się ugruntowywać pojęcie publicznego prawa karania dokonywanego w imieniu społeczeństwa, jak również dać czytelnikowi instruktywny przegląd dawnych teorii kary, by na tym tle wydobyć nowatorstwo idei głoszonych w tej dziedzinie przez rzeczników francuskiego humanitaryzmu. Omawiając poszczególne rodzaje kar w prawie przedrewolucyjnym A. Lebigre zwróciła uwagę na istnienie wybitnej dysproporcji, jaka występowała w średniowieczu zarówno między przestępstwem i karą, jak i pomiędzy poszczególnymi rodzajami kar; między niezmiernie surowymi środkami represji a karami nie stanowiącymi realnej dolegliwości nie znano właściwie jakichś pośrednich sposobów wymierzania sprawiedliwości.

Ta sama autorka podjęła się przedstawienia zagadnień należących obecnie do części szczególnej, zastrzegając zresztą na wstępie, że próżno byłoby szukać jakiegos jej odpowiednika w dawnym prawie, któremu nie znane przecież było pojęcie „legalizmu” w dzisiejszym rozumieniu, a którego porządek prawny był — jak to określiła w pierwszym rozdziale podręcznika — swoistym „legalizmem prawa zwyczajowego” (*légalité coutumière*). Autorka nie próbowała więc dopasowywać fragmentarycznych (z natury rzeczy) danych z przeszłości o poszczególnych rodzajach przestępstw według dzisiejszych założeń systematyzacyjnych, ale starała się pokrewnie rodzajowo czyni przestępne, które ówczesnie przyciągały uwagę ustawodawcy, doktryny i judykatury, połączyć w pewne grupy; wymienia tu zamachy na życie i zdrowie, przestępstwa przeciw rodzinie (cudzołóstwo, spędzenie płodu, gwałt itp.), przestępstwa przeciwko mieniu oraz zamachy skierowane przeciw interesom państwa, ujmowane również w kategoriach ograniczeń swobód publicznych.

Zawarta w drugim tomie podręcznika historia francuskiej procedury karnej i od jej rzymsko-germańskich początków aż do kodeksu z 1808 r. została napisana przez André Laingui. Autor miał tu o tyle ułatwione zadanie, że do dziś nie straciło wartości fundamentalne dzieło A. Esmeina *Histoire de la procédure criminelle en France*. Ale Laingui przyjął szersze ramy czasowe wykładu (A. Esmein rysuje

historię procedury od wieku XIII) i bardziej historyczny sposób prezentacji materiału. Również w porównaniu z tomem pierwszym niniejszego podręcznika ujawniła się tu wyraźniej skłonność do wydobywania dynamiki przemian omawianych instytucji, co tłumaczyć można i tym, że w dziejach postępowania karnego zmiany były szybsze i wyraźniej dostrzegalne, skoro charakter tych przeobrażeń daje się ująć w kategoriach konkurowania dwóch typów procesu: skargowego, charakterystycznego dla wcześniejszego stadium rozwoju cywilizacyjnego i inkwizycyjnego, który znamionował postęp w rozwoju prawa i władzy publicznej.

Wykład rozpoczyna się krótkim zarysem procedury rzymskiej w sprawach karnych, od postępowania przed komisjami, przez postępowanie przed *questiones perpetuae*, aż do procedury *extra ordinem*. Również w charakterze wstępu omówione zostało postępowanie sądowe w epoce frankońskiej, w którym najwięcej miejsca poświęcono systemowi dowodów wczesnego średniowiecza.

Dzieje postępowania karnego we Francji przedrewolucyjnej zostały przedstawione w kilku etapach. Od wieku X do końca XIII stulecia panującym typem postępowania sądowego był proces skargowy z małymi tylko odmiennościami — np. wobec schwytanego na gorącym uczynku — zapowiadającymi przyszły rozwój postępowania z urzędu. Ważne zmiany zaznaczyły się w postępowaniu sądowym od końca XIII wieku do wieku XV, kiedy to stosowana w sądownictwie kościelnym wobec heretyków w wyniku reform Innocentego III procedura inkwizycyjna zaczęła przenikać do sądownictwa świeckiego; pojawiać się w nim zaczęły nowe instytucje, np. oskarżyciela publicznego, rozwijały się nowe formy wszczynania procesu, a mianowicie na podstawie doniesienia (*per denuntiationem*), wreszcie pojedynek sądowy ustąpił miejsca torturom. Nowe zasady postępowania przenikały więc najpierw do praktyki sądowej, stopniowo znajdowały oddźwięk w doktrynie, a dopiero potem stały się inspiracją dla działalności ustawodawczej.

Odrębnie zostało scharakteryzowane postępowanie karne na podstawie ordonansów królewskich XV - XVII w. Autor wzorował się tu na dziele Esmeina, omawiając kolejno pierwsze przejawy ustawodawczej ingerencji króla w dziedzinę procedury, tj. ordonanse z 1498 i 1539 r. by przejść następnie do systematycznego — według stadiów postępowania — przedstawienia procedury inkwizycyjnej na podstawie ordonansu z Saint Germain-en-Laye z 1670 r., stanowiącego uwieńczenie wysiłków ustawodawczych w tym zakresie.

Zarys historii procedury karnej zamyka przegląd ustawodawstwa rewolucyjnego, poprzedzony omówieniem stanowiska francuskiej doktryny humanitarnej wobec systemu sądownictwa karnego u schyłku *ancien régime'u* i walki humanitarystów (przede wszystkim Voltaire'a) o jego nowe oblicze. Formą podsumowania wywodów jest garść uwag o pracach nad skodyfikowaniem procedury karnej w dobie napoleońskiej i konkluzja, że kodeks 1808 r. był dziełem, stanowiącym harmonijne połączenie zasad procedury inkwizycyjnej i ustawodawstwa rewolucyjnego, które na długo miało pozostać najdoskonalszą kodyfikacją procedury karnej.

Podręcznik odznacza się piękną oprawą edytorską. Tekst przetykany jest licznymi ilustracjami ze starofrancuskiej literatury prawniczej i odbitkami dawnych tekstów. Na podkreślenie zasługuje też staranny dobór bibliografii ogólnej i szczegółowej, jak również wypisów źródłowych w aneksach. Lekturę ułatwia wyjątkowo przejrzysty układ graficzny materiału oraz indeks osobowo-rzeczowy. W sumie opracowanie to dostarczyć może sporo treści przydatnych w badaniach nad dziejami prawa sądowego, choć polskiemu czytelnikowi zabraknie tu chyba jakiegoś głębszego osadzenia omawianych instytucji w realiach feudalnego systemu społeczno-politycznego, a zwłaszcza — stanowej struktury społeczeństwa w czasach *ancien régime'u*.